

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђутић, др Егон Феќете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(Београд)

О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ДЕМИНУЦИЈЕ

Говори се о суфиксалним и префиксалним средствима деминуирања именница, придева и глагола у српском језику, са гледишта сразмера у њиховој употреби и значењских карактеристика.

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

О деминуцији постоји опсежна литература, како у вези с нашим језиком, тако, још богатија, у славистици и лингвистици уопште¹. Овде ће се та питања разгледати у неким аспектима који су до данас, барем код нас, били мање обрађивани, док ће познате чињенице да се сведу у уже оквире.

Термин *деминуција* употребљава се, и у овој студији и иначе, у широком значењу, донекле и условно ако се има у виду етимологија ове речи. Деминутивни су морфолошка категорија, која примарно денотира умањење, међутим, из тога израњају вишедимензионалне модификације, а оне се, видећемо, остварују не само под дејством контекстуалне (или стилске) ситуације, како би се најпре претпоставило.

---

¹ Суфиксни материјал који служи за ову семантичку измену проучавао је у многим компендијима, посебним студијама или њиховим одељцима, у универзитетским уџбеницима. Први наш проучавалац афикса био је Ђ. Даничић, *Српска деминуција и аугментација*, Гласник Друштва Српске словесности 12, 1860, 474—499. Заслугу за продубљену обраду суфиксне проблематике понели су код нас: А. Белић, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Diminutiv- und Amplifikativsuffixe*, Archiv für slavische Philologie 23, 1901 и 26, 1904, 134—206 и 321—357, и затим Р. Бошковић у студији *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Јужнословенски филолог 15, 1936, 1—154, где се о нашој теми чита посебно у поглављу „Развитак деминутивних суфикса с елементима *к* и *ц*“, 69—105. О афиксацији глагола: И. Грицкат, *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог 21/1—4, 1955—1956, 45—96; И., *Значења афикса не глаголеке деминуције*, Први лингвистички научни скупи у спомен на Радосава Бошковића, Научни скупови ЦАНУ 17, Титоград, 1988, 131—139. Префиксалном деминуцијом су се код нас бавиле: Р. Стијовић, *Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику*, Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику 26/1, 1983, 99—130, као и Б. Казимировић, *Префиксални образац творбе српскохрватских придева и прилога*, Прилози проучавању језика Филозофског факултета у Новом Саду 24—26, 1988—1990, 145—159. Издвојене анализе или засебни мањи радови о датој тематици навођени су у набројаним студијама.

Семантички спектар је овде велики: од реалне процене онога о чему се говори — оно стварно може бити мало, уочљиво мало за своју врсту, недовршено и сл. — па до разних повољних и неповољних објективно или субјективно датих судова. У претежном броју случајева појављује се хипокористичност, потврда симпатије, милоште, гапућа, умилности; перетко је то само атенуирање, ублажавање, мирење са недостацима, без конотативног нагласка на неком позитивном говорниковом односу, на његовој наклоности или нежности. Уколико се афикс дода на неадекватну (у било ком смислу) лексичку јединицу, или се деминутив пађе у било каквом неадекватном текстуалном или стилском окружењу, долази до спецификованих сугестија које се упућују примаоцу саопштења. Резултат може да буде било суфемизам (замена за „тежу реч“), било наговештај надмоћног односа, ниподаштавања, презира, све до праве пејорације.

Тако разнолика значења, подзначења и удаљеније семантичке огранке могућно је остваривати са ослоном на и с т а творбена средства управо захваљујући чиниоцу умањености: оном чиниоцу који се доградњом преобраћа и у благонаклоност, и у површно прилажење појму, у минимизирање, па и у покуду. Доградња се, као што је поменуто, врши унутар самог типа повонастале јединице (семантички „сагласан“ или „несагласан“ спој), затим осмишљеношћу шире реченичне целине, или под дејством чак и обухватнијег контекста. Како изгледа, у овоме су могућности код „умањивања“ богатије него код „увечавања“².

Али ни то није све. Резултат морфолошког деминуирања зависан је такође од дијахроничких чинилаца. Наиме, неки су афикси током векова губили своју почетну изражајну службу, те се данас извесне формације из тог круга приближавају по својој семантици терминима, или се како другачије лексикализују. Даље, распоред афикса, и не само распоред у погледу гласовних склопова афиксне грађе, него и у погледу учесталости и психолошких навика у употреби, неједнак је од језика до језика, тако да његово проучавање има у понечем чак етнофилолошки значај.

Разумљиво, између суфиксалног и префиксалног „умањивања“ (а заступљено је и инфиксално), као и између „умањивања“ именичких, придевских и глаголских садржаја, постоје разлике на свој начин вредне разматрања.

² С тим у вези делимично је ниструктиван чланак Б. Петронијевић, *Konnotation in translationalinguistischer onotationSicht illustriert am Beispiel des serbokroatischen Augmentativus und dessen Entsprechungen im Deutschen*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 35/2. 1992, 169—177. Ту се показују семантичке модификације које настају аугментирањем именица у српскохрватским текстовима, а које се у немачким преводима појављују као различито обликовани еквиваленти.

Преглед који следи представља одређену систематизацију, али он није у том смислу сам себи циљ. Поједини његови делови пружају подстицаје за даља истраживања, па се на то ставља јачи нагласак.

Да би се особености које нас занимају а које су везане за српско језичко подручје рељефније осветлиле, на неким местима се прибегава поређењима са стањем у руском језику, где су контрасти према стању код нас доста изразити.

II ПОВОДОМ МОРФОЛОШКИХ СРЕДСТАВА

1. За морфолошку деминуцију подобне су именице, придеви и глаголи; уз именице, евентуално, бројне именице (*стотиница*), уз придеве одговарајући прилози (*црвенкасто* пресијава), као и заменички придеви (*голишии*, такође са својим могућним прилозима). Речи из осталих класа се не деминуирају, осим, што није искључено, у некој стилској егзибицији.

Услед неједнаког концепционог устројства граматичких класа, деминуирати садржину појма који је изражен именицом нешто је друго него ако је реч о придеву или о глаголу. Теоријски, код именице би у таквом случају требало да се некаже мања просторна димензија (подразумева се да су за „умањивање“ најподесније именице које се односе на физичке, материјалне појмове); код придева мања интензитетска димензија, код глагола мања временска — мада се јављају и савним друкчији исходи.

Видљиво је, ипак, да су за све те три врсте деминуирања, и то у свим словенским језицима, била већ од давних епоха ангажована иста с у ф и к с и а средства (према добијеној структури речи то су по правилу интерпозиције стављене испред граматичког суфикса); а ова приметна сличност протеже се штавише и на индоевропско језичко заједништво. Анализе воде у прошлост, када је суфиксна грађа у својим неспецификованим облицима представљала заједнички фонд (дакле, својину именица, придева и глагола), а да при томе није ни била намењена самој деминуцији, него је, очигледно, служила за изражавање експресивног односа према појму³. Друкчије изгледају питања везана за префиксалну деминуцију. Она је, уопште узимајући, сиромашнија, и неједнако је испољена чак и у језицима по пореклу јаче повезаним, а њени резултати зависе од постојећих значења одн. семантичких назнака у самим префиксима.

2.а. Гласовни елементи којима се наш језик користи при суфиксалном деминуирању јесу: најчешће *к*, затим *х*, *л*, *р*, *н*, *т* — са свим њиховим историјски и фонолошки условљеним изменама, такође са

³ В.: И. Грицкат, *Деминутивни глаголи...* (Бел. 1) 78.. Сем тога, данас постоје формална подударња између средстава за деминуцију и за аугментацију. Ову хетеросемију приметио је Ђ. Даничић, о.с. 499, такође А. Белић, о.с. 23, 145 и д.

јотовањима, те уз комбиновање са различитим вокалима и међусобно. При томе се јављају трансформације или испадања завршних делова лексемских основа. Код именица имамо примере: *сиромашак*, *хлебац*, *голуща*, *клушца*, *буренце*, *супашце*, *човечуљак*, *шумарак*, *кућерак*, *девојчурак* (напореда са пејоративним *девојчура*), *маца*, *браје*; посебну рас-прострањеност има данас у српском наставак *-ић-* > *-ић*: *коњић*, *облачић*. Код придева: *пејачак*, *сивкаст*, *црњкаст*, *жућкаст*, *хладњикав*, *лагахан*, *голишав*, *танушан*, *лепушкаст*, *сићушан*, *дугуљаст*, *крутуљав*, *сувоњав*, *сладуњав*. Код глагола: *гуркати*, *бацакати*, *куцукати*, *мируцати*, *певуцати*, *мућкати*, *певушини*, *котрикати се*, *ришкати*, *вртљати се*, *гиполити*, *вукљати* (са пејоративним призвуком), *цртарати*, *грчкарати*, *лешкарити*, *вуцњати се* (према Вуковом Рјечнику дем. од *вући се*, данас се не осећа као дем.), *гуритати*, *скакутати*, *дрекњати*, *чамуњати* (данас имају и детериоративни призвук, а за Даничића, о.с. 499, то су „аугментативни“ глаголи); *боцати*, *мирићи* (скраћене лексемске основе). Именички деминутиви понекад могу да промене род: *змијић*, *родић* м. р. према *змија*, *рода* ж. р. Деминутиви (или пореклом деминутиви) једне граматичке класе могу да се граде од основа из друге класе: *красуљак* (именица од придевске основе), *висуљак* (именица од глаголске основе). Обликовање помоћу *н* и *т* препознаје се у благо деминуираним изведеницама као *лаган*, *мален*, у давно формираним именима: *Милена*, *Милунка*, *Владага*, *Драгутин*.

Као што се види, придеви често имају на завршетку још и суфикс *-аст*, чија је основна служба уношење семантике сличности: *логаст*, *ђогаст* (уп. рус. *головастый* — придаје се аугментирајуће значење). Он се код нас понекад додаје на неизмењене придеве — *рињаст*, али много чешће на уграђене елементе за деминуцију — *лепушкаст*, *дугуљаст*, па се семантика умањивања везује за целину оваквих завршетака. Нешто слично постоји и када је у питању суфикс *-ав*. Он служи за придавање значења снабдевености одређеном особеношћу — *чекињав* (рус. *прыщавый*, *кудрявый*). Мада ретко, налазимо га у придевима типа *глупав* (данас исто што и *глуп*), *сивав* (= *сиваст* < *сив*), а обично у даљим изведеницама — *голишав*, *сувоњав*. Удружен са деминутивским творбеним средствима он, исто као и *-аст*, остварује семантику слабијег степена основне особине. У нашем језику постоје трагови *-ов*, завршног — *суров*, као и инфиксираног — *чудноват*, *брзоват* (Вуков Рјечник), али се тиме значење деминуције данас не реализује. Инфиксно *-ов-* представља средство за грађење придевских деминутива у другим словенским језицима (у руском веома раширено: *бледноватый*, *скучноватый*).

У словенским језицима су испољене различите репартиције одговарајућих гласовних елемената и њихових употреба. Истакнимо јаче заступљено суфиксално „умањивање“, уз придавање конотације тепања, разнежености, код именица, придева и прилога у руском посебно са елементом *н* (најчешће *-нък-*): *рученька*, *маленький*, *махонький*,

малоселький, многополько, помаленьку, ничегошеньки. Врло је слично и у пољском језику.

У несловенским језицима налазимо сведочанства о употреби истих ових гласова у сличне семантичке сврхе: лат. *globulus, pastillus, claudico, mordico, conscribillo, dictito, rogito*; фр. *flotille, fillette, blanchâtre, sautiller, mordiller, trembloter, vivoter*; нем. *Mädchen, Töchterchen, Mädel, bläulich, horchen, klingeln, tänzeln* итд. итд.⁴

б. У вези с префиксима за деминуцију констатује се једна слична чињеница — да исти (мада не у потпуности) префиксни материјал служи за деминуирање и придева и глагола. Именице ту не учествују⁵. То су: *по-, на-, о-, под-, при-, про-* (су- и изузетно још неки).

Тако имамо: *подебео* — *поодрасти*; *накисео* — *начули*; *опизак* — код глагола ретко евидентирана деминуција: *омекшати* блаже него *умекшати*; *поднапти се* (не налази се код правих, неизведених придева); *припроси* — *причути*; *прохладан* — *продремати*. Префиксе су- као учесник деминуције у знатној је мери изгубљен из језичког осећања, па се у литератури наводе застареле придевске деривације: *субјел* и др., или задржано у језику *сулуд*; на глаголке се не налази. Овај префиксе се препознаје у именицама *сукрвница, суградница*⁶.

Постоји мишљење да су ти префикси, уколико су заједнички за придеве и глаголе, а у принципу они то јесу, били пренесени са префиксираних и тим путем деминуираних глагола на придеве⁷. Пошто су ови префиксни облици имали и своје аутономне службе у активном речнику, а и данас их већина има, вероватније је да је ово био семантички маркирани фонд који је могао да се непосредно примењује на различите граматичке класе, свакако у разним епохама и фазама.

Док се у нашем језику глаголи богато деминуирају путем суфиксације, у појединим другим словенским језицима долази до живе употребе префиксираних деминутивних глагола. Тако још у старословен-

⁴ О грчким деминутивним наставцима из разних епоха в., између осталог: Н. Борезки, *Bildung und Bedeutung der Deminutiva im Griechischen und Makedonischen*, Zeitschrift für Balkanologie XI/1, Мнхен 1975, 5—20. На овај рад се осврћемо у даљем тексту.

⁵ Позната је призренско-зничка аугментација типа *појунак* = већи јунак. Постоје конструкције типа *подофицир* = нижи официр, што ствара слику „умањења“ именичког појма. Слично томе: *прилирак* = сутоп, *прилиас* = начин изговарања, додавања гласа, што представља вансенекеке случајеве.

⁶ Етимолози виде удаљено еродство између су- (съ-, съв- или съ-) и грчког *σύν-*, које може значити и „заједно“, али и „слично“ (*similis*), па се то друго и повезује са нијансом умањивања у словенском су-. Уп. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. III, Москва, 1987.

⁷ Ипр., А. Белнић, „Депрефиксација“ у словенским језицима, *Јужнословенски филолог* 18/1—4, 87—101 (ту је тема шире обрађена).

На овом месту треба подсетити да су облици префикса у својим индоевропским замцима повезани са одређеним облицима предлога и прилога, што доказују етимолози, па тако и веома солидан М. Фасмер.

ском: **повољѣвати, погладовати, привѣспомањти**, рус. *почитывать, подсматривать*, словен. *prirežati*, пољ. *po brzaki wać, podśpięwać*. Што се тиче префиксалне придевске деминуције, ње такође има другде у словенским језицима, али она често показује специфичне особености, у које овде не можемо улазити. Сасвим су удаљене ситуације у несловенским језичким арсалима. Наводе се лат. придеви типа *subrufus* = црвенкаст, глаголи типа *subrideo* = подсмевати се, а тај је префикс, видимо, упоредив са општесловенским *pod-*.

III ПОВОДОМ СЕМАНТИКЕ

1. Могућности употребе

Приликом деминуирања мора на првом месту да постоји о с т в а р љ и в о с т семантичке везе између основне лексеме и афикса, логичка утемељеност самог поступка; зависно од те везе добијају се нова значења. Ако тога нема, настаје немогућност деминуирања. У речи која би се подвргла тој измени мора да се садржи семантичка оријентација која допушта такву промену значења. За предмет који је овлажен — а влага има своју ступњевитост — може се рећи и *влажан* и *влажњикав*, али мокро стање нема градације, па не постоји **мокричав* или с.л.; нека кућа може да буде *огромна*, али не и **приогромна*; неко може да буде *наглув*, али не и **набос*. Аналогно томе, може се *пијуцнути* (пиво), али не и **везуцнути* (чвор), може се **начути* (вест), али не и **наприлиги* (вест). Деминуција је у својој бити изражавање упоређености, градираности у правцу смањене мере. Реч којом се означава нешто ефектуирано и финализовано не може имати деминутивни ступањ.

2. Суфиксација

За разлику од лексичке морфеме и од префиксне као средстава за деминуцију, суфикси као структурални елементи нису снабдевени значењима, али сама њихова бројност и разноликост указују на то да су се многи од њих у извесној мери јаче специјализовали у овој области.

С тим у вези у језичкој компетенцији српског говорника уврежиле су се током времена неке тенденције и законитости. Он ће исправно разликовати значења варијаната *девојчица* и *девојче*; зна да може да се каже и *цветић* и *цветак*, али само *вртић* а не и **вртак*, јер му је присна конотација која иде уз суфикс *-ак* а која се не испорњава при свакој употреби. Нешто друкчије посматрано: српски говорник такође зна да се може рећи „лепушкаста девојка“, али не и **лепушкаста веранда* нити **лепушкаста песма*, зато што је меродаван у процени семантичког потенцијала датог суфикса, условно речено — одређене криптосеме или чак криптостилеме која се у њему изградила.

а. Именце и придеви

Цитирамо поново Даничића: „Сви се деминутивни говоре и одмила“ (у наставку реченице: „да сви се аугментативни говоре и за поругу“)⁸.

Ово „одмила“, у вези са суфиксално произведеним значењима код именица, у даљој разради тематике значи да се о неком предмету говори с наклоношћу, с љубављу; такође, да се казивање о њему на било који начин везује за дете, за дечју психу. Дакле: *мачкица*, *маца* најпре је реално мала мачка, а напореда с тим је за говорно лице и иначе пријатна. Приликом комуницирања с дететом предмет разговора може да буде мачка обичног изгледа, али се одрастао говорник прилагођава дечјем језику и дечјој осећајности. И само дете се изражава слично.

Постоје још неке ситуације када је у српском језику уобичајено да се употребљавају хипокористично обојени деминутивни иако у питању није стварно тепање. Тако, говорно лице исказује, или само куртоазно приказује, своју емпатију када некој ожалостљивој особи изјављује саучешће: „Ваша *Олџица* је била дивна, зашто је морала да умре!“; „Када ћете давати помен *Тањици*?“ (Или: „Сви смо волели вашег *tata*“ — овде је употребљен хипокористик без граматичке деминуције). При томе, умрла лица о којима је реч нису морала бити ни млада, ни посебно драга говорнику, па их он чак није морао ни да познаје. Налазе се и примери сасвим друге врсте. Рецимо, у огласима поводом домаћих животиња онај ко жели или ко је принуђен да се ослободи своје мачке готово редовно ставља формулацију: „Поклањам лепу *мацу*“, очигледно желећи да код примаоца поруке изазове његову емпатију⁹.

Многи типови примера потврђују да у српском језичком комуницирању хипокористичност неретко фигурира у конвенционалним, шаблонизованим улогама, узимајући овај појам у широком значењу. Својеврсно „бежање“ од емоционалног маркирања протеже се, како ћемо одмах видети, и на другу појаву, на „бежање“ и од самог обележавања умањености. Ослабљена је склоност да се такве форме уопште употребљавају уколико није наглашена потреба за њима, тј. за њиховом основном службом, па су с тим у вези деминуирани именички облици временом стицали а и сада стичу нова значења, они се, дакле, лексикализују. Поређење с руским примерима учишће да те карактеристике постану уочљивије.

Појава је несумњиво имала своје зачетке још у општесловенским раздобљима, можда из сличних разлога а можда и из каквих друкчијих. О њој сведоче несалобројни руски примери: *порошок* (прашак, данас изгубљена веза са *порох* = барут, првобитно прах); *задок* (задњи део неког одређеног предмета, у изгледелој вези са *зад* = задњи део уопште); *головка* (и дем., али и назив за разне облике проширења, задебља-

⁸ О.с 474.

⁹ Ни овде ни у даљем тексту није прилика да се расправља о фигуративним значењима. „Мацо моја“ каже се неком вољеном људском бићу.

ња, заобљености). Међутим, у руском овакви случајеви чешће представљају трајање старих семантичких измена.

Кад је реч о нашем језику, илустроваћемо ову појаву помоћу изведеница које се завршавају на *-(ч)ац*, *-(ч)ак*, *-(ч)ић* и *-(ч)ица*. Њихова семантика указује да су постојали временски слојеви у којима се вршила лагана еволуција о којој говоримо: потпуно довршена лексикализација, често са прелазима ка терминологији, делимична лексикализација, а затим још неизгубљена деминутивност али са призвучима поетске и архаизоване деминуције, или са усмерењем ка лексичком значењу младунчета и др.

-(ч)ац. Већ у епохама словенског заједништва стварале су се речи као *палац*, *огац*; творбама као што су *ударац*, *зубац*, *конопац*, *комарац*, *квасац* нису биле захваћени сви словенски језици одн. идиоми. Српско *копчац*, *зечац*, *звонац*¹⁰ и мноштво сличних речи имају специјалну ботаничку и зоолошку семантику. Реч *хлебац* тежира од значења хлеб (или: неопходна храна) према значењу одређеног артикла, сингуларизованог комада те памирнице. Најзад, граде се многи хипокористички типа *пачац*, *старацац*, *прелучац* итд., међутим, сви они данас делују донекле застарело, неразговорно, одговарајући по својим стилстичким компонентама песничким контекстима¹¹.

-(ч)ак. Давнашње су лексикализације *узорак*, *кулак*, *вршак*, *чланак*; савременије изгледају значењски прелази *зрачак* (наде), *стидак* (остатак јела). У ботаничку терминологију спадају данас *срчак*, *вучак*, *димак*, *бисерак*, у зоолошку *јеленак* итд. Хипокористично, и са асоцијацијама на народне умотворине, звучи *влачак*, *власак*, *каменак*, *везак* (који се везе), *јастучак*, док су природнији за данашње српско стандардно изражавање *собичак*, *путењак*, *хаљетак*, где је *-ак* компоновано с другим суфиксним елементима.

-(ч)ић је у нашем језику живље задржало деминуирајућу службу, и управо због тога оно мање учествује у лексикализованим формацијама. Донекле се лексички осамосталило, али задржавши и неокрњену деминутивну семантику, *колачић* (у народу значи и слепо црево, ушћипак), *котлић* (и каписла, капализациони уређај). Зоолошки и ботанички термини су *деглић*, *коњић*, *карауфилић* и мноштво других. Остајући у основној функцији, овај наставак може да обележи њене различите присенке: аутентична деминуција је у *бачачић*, *опачић*; ознака за младунца — *гаврачић*, *орлић*, *змијић*; хипокористичност — *молчић*, *ђаволић*; лака про-

¹⁰ Значења се даље дају према нашим једнојезичним речницима; ботанички изрази према: Д. Симоновић, *Ботанички речник*, изд. САНУ, Београд, 1959, уз упоредивање стручних потподела.

¹¹ Губљење језичког осећања за суфикс *-ац* може се видети у податку да *клишца* за неке лексикографске изворе значи „дебљи клип“ (према Рјечнику ЈАЗУ, а ово према Бакотићевом речнику); док је *клишак* и сам *клип*, и члан термилошког низа.

пија — *грофини, јуначки*. Таква сенчења потичу, разуме се, од семантике основне речи и њеног осмишљања приликом „умањивања“.

-*(ч)ница* је наставак који подједнако учествује како у мноштву лексикализација и терминологизација, тако и у стандардном деминуирању. На пример, имамо лексеме *жабица* (врста играчке, шарка, петља на опанку), *кобилница* (јадац у живини, доња греда на бродском кориту, дашчица на гудачком инструменту), *мерица* (посуда за мерење, плитка корпа); савременије су лексикализације код *гулица* (за брисање), *кљн-жица* (ђачка, партијска). У анатомији, зоологији и ботаници налазимо: *постељница* (плацента), *кошуљница* (водењак, перикардијум, опна око белашцета у јајету), *буквица* (врста мале морске рибе), *кобилница* (инсект богомољка), *тквница* (*Aristolochia vulgaris* и др.). „Умањивање“ (са напред помњаним пропратним инјансама) остаје у овој области сасвим уобичајено: *кутијница, стварчица* итд.

Сва ова грађа дата је овде само као скица, она захтева подробније истраживање. То би, додуше, било отежано услед чињенице да се у старим текстовима, као ни у историјским речницима, не налази много лексике која је у питању, па је хронолошке податке немогуће издвајати егзактно. Проблеми су замршени још и стога што се у компонованим суфиксима *-цац* и др. понекад садрже већ израније додавани гласови *к* (*батак+нић, момак+нић*) или *ц*, о чијим се укључивањима у изведенице зна, у принципу, још мање (*стварчица = стварц|а|+ница*, или *ствар + чица* које се додало као сложени суфикс?).

Прелазимо на упоређења са особеностима у руском језику. Већ је и само тепање у српском релативно проређено, о чему може да посведочи једна паралела. Речи *језичак, језичац* имају више приповежених значења, као, уосталом, и рус. *язычок*. Али ће руски отац прекорети малог сина употребивши исту ову реч: *Что ты язычок высовываешь?*¹², док Србин не може у таквој прилици за деџи језик рећи *језичац*, а теже ће, макар и у шали, споменути *језичак, језичић*. Разумљиво, у питању су тенденције, поступности процеса а не законитости: за деџу косу, нарочито у непосредној близини или комуникацији с дететом, већина Срба ће рећи *косица*.

У српском језику, као што смо споменули, избегава се употреба деминуираних форми уколико за њима нису изражене примарне, језички регулисане потребе. Срп. *сунанице* казаће се детету, или у некој вези с вољеним дететом (евентуално, у лирски обојеном песничком саставу, али једва да би се то појавило у савременој поезији). Рус. *солнышко* има ширу употребу: одрасли људи, у општеном, неусиљеном или чак само љубазном разговору, рећи ће: „Сегодня солнышко так приятно светит“, док Србин не би у сличној прилици могао рећи да сунанице светли.

¹² Оваква употреба именничких, али и придевских и прилошких хипокористика о којима говоримо даље, чешћа је у руским јужнијим говорима.

Руски је обично: „Посидим здесь ещё часок“, а то није преводиво на српски са „Хајде да поседимо овде још један сатић“. Када руски говорник жели да буде непаметљив, некада чак помало понизан, он такође прибегава формалној деминуцији. „Я только на минутку“ или „на минуточку“, рећи ће улазећи у кашцеларију претпостављеног, па и колеге, извињавајући се што смета. Уп. срп. „само на часак“ — можда као траг некадашњег чешће коришћеног уљудног изражавања (тзв. хонорификације) каквим се, иначе, одликовало наше славеносрпско раздобље¹³. Руси кажу: „Вечером к нам придут наши старички“, поводом предстојеће посете неког временског брачног пара; „Ну, поешьте немножко супику“, нуди се болесник, који није дете, ни посебно драги члан фамилије. Поводом поменутог конвенционализовања, наведимо српски говорни обичај који се данас, како изгледа, шири, да домаћица нудећи госта кафом каже: „Хоћемо ли једну кафицу?“, али називе многих других понуда једва да ће хипокористично деминуирати. У руским круговима — не у свим — говори се: „Хотите кофейку, чайку, вареница, пирожка?“ и тако даље.

Преводници белетристике са руског језика на српски треба да воде рачуна о овој семантичко-стилистичкој диференцији, али то не значи да се у преводу морају избегавати деминутивни; њиховим чувањем преноси се из оригинала и нешто од атмосфере руског амбијента и тамошњих разговорних навика.

У контрасту према руском, налазимо српске деминутивне именице које се потпуно или делимично лексикализују у значењу предмета чија је димензија стварно умањена (у односу на основни појам о њему), а да при томе не асоцирају на тепање. Тако се српски каже „четкица за зубе“, међутим, руски — „зубная щётка“, јер би се *щётка* односило специјално на дечју четкицу. Србин ће у вези с неким кухињским рецептом рећи „шопница шечера“, а Рус радије „маленькая чашка“, пошто му *чашечка* звучи хипокористично. Исто то код: „кашничца меда“ — „маленькая ложка мёду“. Српски купац разликује да се у радњи са прехранбеном робом тражи *флаша* (зејтина, вина), а у апотеци *флашица* (чистог алкохола) где је примисао о мањој величини овог апотекарског артикла углавном потиснута.

Руски се за напред споменути *гулицу* не каже *резиночка*, нити за књижицу *книжечка* (него *книжка* — давнашња творевина са већ изгубљеном првобитном службом умањења), осим ако се из било којих разлога уз та значења придјева хипокористичност.

Српско *чашница* је и деминутив од *чаша*, али се ту запажа почетна фаза још и сасвим посебне лексикализације: „конзумирање алкохолног пића“, са више лексичког осамостаљења него када би се руски рекло

¹³ Истовремено, *часак* је, према Рјечнику ЈАЗУ, деминутив који се налази у народним умотворинама (*данак, санак*), и ту он нема показану стилизујућу улогу.

рюмочка или *стаканчик*. Српска реч *критице* је на пола пута од ироније према пуној семантизацији у смислу „женска гардероба“, „лепе али не и неопходне хаљине, дамека слабост“. Ако би се у руском употребила реч *тряпючки*, са истим значењем, то би била *ad hoc* стилска фигура, а не већ делимично лексеикографска јединица, као код нас.

Илустративан је пример српских лексема *ручица*, *пожица*. Оне су, не губећи хипокористични карактер, обогаћивале свој садржај значењима различитих помоћних делова на крупнијим предметима (за придржавање, управљање, ослонац; *пожица* може исто тако бити нога или чланак неке ситне животиње, уз нагласак на малој димензији). Такво померање се створило, и одржало, такође и у рус. *ручка*, *пожка*. Али је српски језик, у потрази за изразитијом семантиком тепања — пошто се она ту поступно губила — морао да прибегне обновљеноме *ручица*, *пожица*, када више није активно деловао закон прве палатализације¹⁴.

Делимичне подударности са овим што је речено поводом именничке деминуције уочавају се у вези с придевима. Извесно „бежање“ од деминуираних облика видљиво је у нашем језику већ и на основу споменуте чињенице што се многи такви адјективи уобичавају путем додатне суфиксације на *-аст* и *-ав*: као да је језик поступно губио потребу за изразитом придевском деминутивношћу (и хипокористичношћу), па је ту често развијао преовлађујућу семантику приближности, сличности.

Поставља се питање — шта заправо треба да означава деминуираност у овој граматичкој класи. То је, дакако, слабљење интензитета неке особине, а затим својеврсна хипокористичност, природни пратилац деминуције. Она није изгубљена ни у нашем језику: *малецки* је и „још мањи од малог“, и „драг, слadak због своје малености“. Међутим, руске паралеле подсећају на факат да и ово бледи у српским придевима. Ево неколико поређења. Код нас су *беличаст*, *белкаст*, *белушан* само ознаке за нарушену белину, то је бело са примесама сивог, нејасно бело, слично белом. Али Рус говори „беленькая кошка“ и о мачки која је потпуно бела, означајући тиме своју симпатију према датој животињи, док Србин неће рећи „беличаста мачка“ или сл. за њему драгог четвороношца. „Ты моя чёрнишка“, тепа руски супруг црномањастој жени, међутим, српски муж не исказује своју нежност деминуирајући придев *црн*. Наше „бледуљава, мрнуљаста девојчица“ остаје готово једино у сфери описа спољног изгледа, а Рус говори „бледенькая, худенькая девочка“ када, сем што описује девојчину, подвлачи и своје саучешће према њој, дозу сажаљења.

Руски језик иде и даље. Деминуција се примењује на атрибут који стоји уз именицу и онда кад се саопштава само о умањеној димензији

¹⁴ Не улазимо у специфику употребе деминутивно-хипокористичних суфикса по појединим словенским језицима — а разрада те проблематике пружиће би још ближа сведочанства о појединим локацијама и раздобљима „де-деминуирања“.

именичког појма. О паметној девојчици често се каже „уменькая девочка“ поред „умная девочка“. Обележени придев, дакле, равноправно са обележеном именицом учествује у денотирању умањености онога што именица значи (девојчица је младо, мало људско биће), без обзира на то што се овде не тепа (не „саучествује“, не „сажаљева“). Такво придодавање деминутивског обележја испада, у ствари, редувантно; истина, ту се може још имплицирати и представа о младалачкој љупкости девојчице, или блага похвала њеној раној памети.

У обичном, пријатељском разговору Рус ће упитати познанка: „Что у вас хорошенького?“, „Что у вас новенького?“, љубазно се интересујући за новости уопште, и не подразумевајући да су новости из круга забавних и пријатних. Због немогућности да сам факат новине буде „умањен“ или атенуиран, у другом од два наведена примера још више се испољава стилска а не семантичка улога деминуције. Постоје многобројне руске формације као *ладенький*, *бородатенький*, *гаденький*, двоструко деминуирано *плюхovatенький*, *грязноватенький*, тј. деминутиви и на изглед хипокористички од придева са значењима која не упућују на логичну остварљивост милоште и тепања.

Долази до још једне специфике у руском језику која се није развила у српском: то је употреба деминуираних, како придева, тако и именица, која се креће од ублаженог подсмеха до потцењивачке јеткости. „Их дядя совсем лысенький“, приметити ће неко заједљиво; „Вид у него свирепенький“, звучи и шаљиво и донекле саркастично. „Этот фактик надо запомнить“, поучити ће руски публициста, сугерирајући читаоцу да чињеница о којој се говори није за одобравање; „Деньжат у нас что-то мало осталось“, иронисаће неко на сопствени рачун. Ово се приближава и језички иначе прихваћеној техници иронисања: рећи супротно од онога што се у говорниковом ставу подразумева („фино отпевано“ о лошем певању, тзв. антифраза). Тако, онај чинилац у деминуирању који је у свести везан за благонаклоност, драгост, може интровертовано да послужи за испољавање малициозних примисли.

С тим у вези, у овом језику се јавља, мада у немногобројним примерима, један сасвим специфичан феномен. Деминуирани придевски облици (чешће са суфиксним *х*, али и друкчији), остајући у значењској сфери деминуције, тј. не доживљавајући нову лексикализацију, могу се употребљавати и као контекстуално и стилски условљени аугментативи, али без подсмеха, без пејорације. Реч *синёхонький* је у исто време израз за тепање поводом нечег плавог (уп. напред „беленькая кошка“), али и ознака за нешто изразито плаво, тамно плаво, испомућено плаво. За ову врсту појачања употребљава се и даља обличка интензификација: *синим синёхонький*, слично *по.тѣм по.тѣмёхонький* и др., исто тако: *синим синёшенький*; *синенько насинила* (додала превише плавила после испирања рубља — према речнику Вл. Даља).

Већа обличка разуденост и сама чешћа употреба лекенке о којој овде говоримо — видели смо да је то изражено у руском насупрот српскоме — омогућује многобројније стилске потезе одн. стереотипе.

Напомена 1. Издвојену појаву у нашем језику чини циљно управљање нагласком у неким случајевима именичке суфиксације. Представник српског језика остварује то у примерима као што су *сикирѝца*, *кафѝаница*, *цѝгарѝца*, *папѝричѝца*, *фурунѝца*, *харѝтиѝца* према *сѝкириѝца*, *кафѝаница*, *цѝгарѝца*, *папѝричѝца*, *фурунѝца* (и *фуруниѝца*), *харѝтиѝца*. Понекад је самом говорнику тешко да утврди зашто се, заправо, определио за једну или за другу акценатску варијанту. Каткада изгледа да је појава сасвим дублетска, да исто значи, рецимо, *баѝшѝца* и *баѝтѝца*. Некад су то, вероватно, навике које данас преовлађују у стандарду (*папѝричѝца*, *сикирѝца*). Али већ није сасвим исто „Пала је *кѝиѝца*“ и „Пала је *киѝиѝца*“; у другом случају као да се појављује донекле измењен значењски ефекат: рецимо — очекивала се озбиљнија киша, али ето, она нас је преварила, она је својим слабим интензитетом допринела да се о њој сад изразимо са мало проѝије. Овако пренесени акценат, дакле, усмерава каткад према значењу поеншто шаљивог, па и подменљивог става. Њиме говорник може да прида нијансу скепсе у вези са садржајем речи, и када сама та реч није пропраћена контекстуалним детаљисањем. Мајка ће, на пример, казати да је малој ћерки сашила лепу *сѝкљѝицу*, реће *сукљѝицу*; ово друго би се асоцирало са кокетом, вртлрепком, намигушом. Семантика зависи од различитих могућности конотација, садржаних било већ и у самој деминуираној речи, било у контексту. — Све је ово подложно такође и индивидуалном интерпретирању.

Показано премештање нагласка искоришћено је у речима као *пандурѝца*, *капѝлариѝца*, *писарѝца*, тј. у лексемама које, овако творбено преиначене, остају у мушком роду, али се семантика шаљивости и подругљивости уноси у њих, како граматичком феминизацијом назива за мушка занимања, тако и повезивањем са једним од описаних значењских резултата при употреби суфикса *-ѝца*¹⁵.

Преносење нагласка на суфиксов вокал — код нас у облику дугоузлазног *на* и у *-ѝца* — могло би се тумачити као траг једног давнашњег средства за транссемантизацију из наклоњености у ниподаштавање. Аналогију пружају неки руски примери, као што су хипокористично *ручѝењка* — презриво *ручѝѝка*, *пожѝењка* — *пожѝѝка*, *бабѝењка* — *бабѝѝка* и др., уз фонолонке реперкусије својствене руском језику. Међутим, о томе се може говорити и друкчије, о чему мало даље.

¹⁵ Независно од тога, налазе случајевни пуног лексикализовања помоћу овог поступка: *вунѝца*, *врѝѝца* (реће: *Врѝѝца*, *Врѝѝца*) према *вѝѝиѝца*, *врѝѝиѝца*.

Распрострањеност двојства *нипа сѝкљѝица* — *сукљѝица*, са последицама у значењу, није једнака на целом српском језичком подручју.

Напомена 2. Овде спомњемо узгред — проблем заслужује даља пажљива испитивања — да је констатовано како су у грчком језику већ током два последња миленијума били веома распрострањени именички деминутивни облици, али да су они све више губили деминутивна значења. Конотација умањивања је слабила, те прелазила у неутралну денотацију, па је семантика умањености морала да се постиже путем нових, дужних суфикса. Додуше, сада је тешко да се по старим списима тачно закључује у којој се значењској фази нека именица налазила у датој епохи, код датог исписивача¹⁶.

Појава има сличности са семантичким приликама које смо описали у вези са српским језиком. Аутор рада о грчким деминутивима спомиње напоре и македонски језик, дотиче се и бугарског и румунског, али не прави поређење са грчким у оном смислу у којем се овде говори (он посматра сличности у погледу граматичког рода добијених изведеница). Према томе, тешко је рећи да ли је пред нама још један међу многим, веома разнородним језичким балканизмима.

б. Глаголи

Глаголи се могу деминуирати суфиксацијом (заједно са једним обликом инфлексације) и префиксацијом. Суфикси су структурална средства код којих се током употребе замењу семантичке вредности, као што је већ било споменуто. У српским деминуираним глаголима, изразитије него код именица и придева, сама суфиксираност представља начин којим се уносе још и разни експлицирани, лакше или теже одредиви присеци, а и шире импликације у блиском контексту.

На почетку треба истаћи да је суфиксално деминуирање глагола повезано са њиховом видском природом и променама у њеним оквирима — а то има својих аналогија и код префиксалног проседеа.

Итерација сама по себи не доноси деминуцију: *отписивати* јесте, поготову у адекватном контексту, итератив према *отписати* (нпр., отписивати сваког месеца), и — јасно — не значи умањење. Али појам умањења радње стоји у тесној вези са представом о њеној, било каквој, и здељености (а и уопште нецеловитости, окрњености). Уколико преовлађује концепција „ситњења“, „депкања“ радње (заједно са уситњеношћу тзв. „саучесника“ радње — према неким савременим теоретичарима), даје се предност суфиксалном деминуирању. Уколико преовлађује значење издељености одређене радње (уопште!) путем понављања ње као целине или њених понаособ терминираних делова, онда се употребљава један посебан облик префиксације, о коме даље.

Скопчаност у језичкој свести између понављања или — што није нелогично — пролонгирања услед понављања, с једне стране, и „умањивања“, с друге, навела је Даничића (о.с. 491 и д.) на закључак да су глаголи *возати*, *носати*, *бадати* деминутиви. То, међутим, није сасвим

¹⁶ В. рад наведен у бел. 4.

тачно; додуше, ту је заједнички чинилац „немарност, нехат“, или „неволност у вршењу“, који се може јављати и као пратилац праве деминуције.

Свођење радње на тренутак такође је један од облика „умањења“ глагола. Он се постиже инфиксом *-ну-*.

Говоримо даље о суфиксацији и о инфиксацији. У два наша рапија рада¹⁷ дошли смо до закључака које ћемо овде укратко поновити, заједно са упрошћено пренетим примерима.

Деминуирање глагола помоћу суфиксних средстава може да резултира следећим разноликим значењским исходима.

а) Дискретизација временске компоненте у глагоду, уопште: указује се на то да радња има мале временске сегменте (*куцука сат*).

б) Усаглашеност са малим субјектом (младунци *летуцају*), са малим објектом (*крикати* границе), са малим инструментима (*куцука ти* удараљкама).

в) Указивање на неједнаке временске размаке у вршењу радње (почео се *јавкати* умор), или на просторну разбацаност (краве *биркају* на паши).

г) Указивање на тихо вршење радње (слабашна дама *кашљуца*).

У узорку деминутивних глагола који смо направили у раду *Значења афиксалне глаголке деминуције* (посматрали су само глаголи са суфиксним елементима *к* и *ц*) осветлили смо и разне интерпретационе пратиоце творбеног поступка о коме је реч. Узајамно деловање између глагола и контекста постаје све очигледније.

д) Указивање на субјектов начин прилажења радњи: овлашно, нервозно вршење (старац нешто *дељка*; *гричка* перо), вршење кршом, дискретно (људи *говоркају*), недобронамерно, изазивачко вршење (сав свет ме *драшка* и *боцка*; ђаци галаме и *боцају* се иглама).

ђ) Указивање на говорников став према вршењу радње: став ниподаштавања (песник је волео да *лутка* по клавиру).

е) Говорење с дететом или о детету (нена ће ти *бајкати* мало; *љутка* дете у колевци).

Једнократност, или моментализација радње постиже се, рекли смо, инфиксом. Радња је „умањена“ било када је само једном извршена, и то скраћеним покретом, у тренутку — *гуцути* је „једанпут направити брз гутљај“, било када се указује на истргнути момент трајне радње — *гуднути* према *гудни*. Умањење ове врсте може се уносити и у свршену радњу, тако да се, рецимо, у *завирнути* према *завирни* садржи елемент сведености самог остварења (завршеног) на тренутак.

Не само што приликом суфиксалне глаголке деминуције контекст значајно интервенише при семантичким остварењима, и не само

¹⁷ В. бел. 1.

што се ту значења преплићу управо услед такве значењске нефиксираниости, већ је у овој области приметна могућност употребе те творбене грађе а да се при томе не упућује ни на један вид недвосмислене деминуције, као што се не упућује ни на аугментацију. Тако, глаголи са суфиксним елементом *p* доводе у недоумицу чак и лексикографију: Вук је у првом издању Рјечника за *лупати* рекао да је исто што и *лупати*, али је то касније направљено на „дем. од лупати“. *Трчка* ни индичира брза, кратка премештања трчећим кораком, а код проширеног *трчкарати* умеће се (бар за језичко осећање анкетираних говорника) пона неорганизованог, бесциљног трчкања с једног места на друго. Тешко би било сваки пут прецизно дефинисати глаголе са суфиксним *t*: *клетати*, *звектати*, *гуритати*; или са *x > ш*: *пенушати се* (према *пени се*), или са *л/љ*: *врљати се*, *муљати*, *пинолити*, *гужвељати*. Елемент *n*, типичан за стара хипокористична образовања (споменута имена *Миlena* и др.), а и за понека новија (*сладуњав*), код глагола махом уноси присенке интензивирања и детериоризовања: *дрекетијати*, *вуцквати се*. Састављачи речника и теоретичари тумаче ове речи различито.

Ни други словенски језици нису лишени овог средства за придавање глаголеским садржајима деминуцијских компонената (у широком смислу речи), премда је видљиво да такви морфолошки поступци нису у њима продуктивни: рус. *здоровкаться*, *трепыхаться*; пол. *kołychać*; словен. нешто чешће: *zibkati*, *skakljati*, *skakutati*, *bolehati* итд. У њима такође има суфиксираних глагола неодређене експресивне семантике. За руски језик, који је веома отворен према разноврсним конструкцијама „од милоште“, посебно су карактеристични глаголи и глаголески умерена образовања као *студенькаць*, *баньки*, *спяточки*, саграђена од стандардних основа и урезаних у децју свест деминутивских сазвучја (исто то у укр. *пыльоньки*, белор. *еханьки*). Српски језик не испољава тенденцију да гради овакве неологизме, а ни уопште да придаје хипокористичне интонације описаној вербалној грађи, иначе богатој захваљујући различитим сугласничко-самогласничким спојевима.

Српски говорник употребљава, а некад и сам ствара, деминутивне глаголе, али у знатном проценту случајева тако, да у њих уграђује ноту нечег неусиљеног, донекле шаљивога. Такви су на првом месту глаголи са завршецима на *-уц(к)ати*: *једуцкати*, *гледуцкати*, *вруцкати*, *говоруцкати*; *живуцати*, *мируцати*. Понеки књижевник може да буде више склоп њиховој употреби, па смо скупљајући грађу за напред поменуте радове утврдили то, на пример, за поезију Радована Кошутинца.

Пажњу привлачи још једна појава поводом глаголске деминуције у српском језику.

Када се жели да се значењу радије прида чинилац умањења а да се при томе ублажи могућна напореда створена семантика итеративности, један од начина јесте упућивање основног глагола из неке друге врсте у четврту Лескинову. Тако настају деминутивни посебног типа:

глизити, сипити (книга сипи) поред *глизкати, сипкати*. Та деминуција се остварује и на окрњеним глаголским основама, па у таквим изведеницама може на исти начин да се замагли потенцијално присутна поновљивост: гради се *сипити* < сипати. У већ деминуираној речи *лешкарати* затирање црте повремености постиже се на одговарајући начин: *лешкарити*. Завршеци *-ати* и *-ити* у неједнако деминуираним глаголским речима такође провоцирају извесну, врло тапану, видску диференцију. „Он се смешка“ (смешка се ту и тамо, или лево-десно, отпоздравља) можда је за нијансу „интеративније“ од „Он се смејући“ (које има и нешто друкчију семантику). „Он певуши“ осетно је „дуративније“ од „Он певуцка“.

Ако се сад заједно осмотре неке од разгледаних измена, пада у очи да се на вокал испред вокала у глаголској теми редовно ставља дугоузлазни акценат: у случајевима као *глизити, сипити* итд. од *глизати, сипати*, тако и код *сипити* према *сипати*, и код *лешкарити* према *лешкарати*. Узмемо ли у обзир познате акценатске прелазе у хипокористицизма типа *Мира, Јова, кока, куца*, затим показане значењске варијације у типу *сукњица*, као и лаку „нехајност“ у дуративима *вобати, побати*, закључићемо да у српском језику дугоузлазни нагласак живо учествује при различитим уобличењима деминуираних или на сличан начин ублажених лексичких садржаја¹⁸.

Н а п о м е н а. Говорећи о значењима суфиксално деминуираних глагола, споменули смо „интерпретативне пратице“: могућност да се таквим глаголима исказује овлашно, дискретно, првобитно извршавање саме радње, или став према радњи који одаје неподанштавање акције и сл. У чланку *Значења афиксале глаголске деминуције* (в. бел. 1) навели смо рад (непубликован) Т. Шикопарије *Повезаност између реченичних конструкција и афективних стања — психолингвистички аспекти деминутивних глагола*. Ауторка је ту указала на различите чињоце, и то на социјални и на психолошки карактер порука које садрже ове лексеме. На пример: *пецнути*, према њеним анализама, садржи извесну говорну стратегију у односу на саговорника („помало наљутити познаника“), *гужакати* је такође везано за социјални фактор (детинјастост, недоличност), *певушити* за интимност, за „остваривање истовремено с неком другом радњом“, *лупкати* за досаду, неизвесност исхода главне радње, уз коју се „лупка прстима“, *живогарити* за беспроблемност, лежерност живљења итд.

Ако размислимо о кохерентним и адхерентним осмишљењима која глаголима придају адверби — а о чему постоје подробне расправе и у нашој науци и другде — наићи ћемо на чињеницу да се аналогно ономе што бива приликом употребе **а д в е р а б а** могу дешифровати

¹⁸ Дугоузлазни карактер акцента у систему различитих српских деминутива и хипокористика вероватно се устаљивао и захваљујући деловању аналогја.

и моменти изазвани су фиксацијом глагола; да у овом творбеном поступку, на дубљим семантичким нивоима, могу да се прате, како адвербијалне (реченично условљене), тако и параадвербијалне (асоцијативне), унутрашње и додатне информације везане за исказ о радњи. Сличност је, наравно, веома кондиционирана, те захтева пажљиву обраду.

3. Префиксација

Поставља се питање: која је основна разлика између суфиксације и префиксације у поступку деминуирања, пошто су обе те појаве заступљене у језику? И даље: шта представља префиксација у кругу придевских речи а шта у кругу глаголских, у функцији којом се овде бавимо?

Пошто су префикси снабдевени значењима, јер су они, у датој служби, по пореклу а махом и данас предлози (најразливеније *по-*; у траговима се налази и *су-*), тј. пошто ниједан од њих није носилац семантике која би се утврђивала тек током ове употребе — то је и разумљиво што се тај деминуирајући чин није слободније развио. У појединим значењским остварењима он је сада слабо податак за квалитетну дефиницију.

Суфикси за умањивање, првобитно снабдевени само експресивном обојеношћу, постали су погодни и за означавање мале величине (перетко само по личној процени), малог трајања и сл., а затим и за исказивање говорникових ставова, за иронисање и разне друге стилске „додатке на казано“. Насупрот томе, префикси прихваћени да стоје у служби деминуције, од почетка асоцирају на нешто одређено — и то на лоцирање: „около“, „на“, „при“, „кроз“, „иза“. Они уносе у одговарајуће изведенице чинилац приближености или приближности, мерљивости, упоредивости. За разлику од давања констатације о очигледном, а даље — о субјективном, какав је случај код суфиксације, овако префиксирани придеви и глаголи, апелујући у језичкој свести на стандарде, на репере, у суштини указују на њихову недобаченост, те овде углавном одсуствују експресивне допуне, какве смо видели у излагању о суфиксима.

а. Придеви (и прилози)

Поједина значења која се добијају деминуцијским префиксирањем придева спадају међу најинтересантније проблеме на подручју српског језика. Поћи ће се од префикса *по-*, који, као и код одговарајуће глаголке префиксације, изискује веома суптилну анализу.

Примарно, а у данашњој језичкој пракси прилично потиснуто значење префикса *по-* јесте ознака за положај нечег следећег иза претходног, другог за првим, по првоме. Ово се може запазити, нпр., у речи *попевати* = „прихватити, понављати песму“. Из тога проистиче, природно мада не сасвим разговорно, елеменат „рангирања“, уз даља необично сложена асоцијативна рачвања. Тај елеменат се у исказима испољава двојако, под утицајима контекста, а чак и неких (у датој

ситуацији) скривенијих логичких процена. Ако се, нпр., каже „Стао је нешто почесто да навраћа код девојчињих родитеља“, подразумева се да то *ипак није баш често*, ређе је него што би било „често“. Ако се каже „Од октобра је кренула почесто да пада киша“, примисао је да је киша раније падала *ипак ређе*. Остварљивост такве копогационе разпосмерности у принципу се да тумачити чињеницом да, рецимо, неко ко долази „по некоме“ има слабији ранг; али када долази „по некоме“ онај други, па трећи, све „један по један“ („по“ са већ помереним, дистрибутивним значењем) — онда настаје својеврсно, и у извесној мери ограничено, појачање. О томе даље.

Разнолике реперкусије овога што је сад речено видећемо најпре у анализи придева префиксираних са *по-*, која одмах следи, а затим у вези с глаголима¹⁹.

У класи придева видимо овакав низ могућности:

α (дебео) — *подебео*; β (дебљи, компаратив) — *подебљи*; γ (дебљи, апсолутни компаратив, такође учесник у систему придевске демниуције); δ (дебљи, апс. комп.) — *подебљи*; ε (најдебљи) — *понајдебљи*.

Исто то у класи прилога: *пошироко*; *пошире*; *шире*; *пошире*; *понајшире*.

Према три придевска ступња у њиховим основним значењима постоји пет у демниуираним (овде прецизније речено — у атенуираним): сваки од три основна атенуиран са *по-*, и апсолутни компаратив (на коме ћемо се посебно задржати) са могућношћу истог таквог морфолошког атенуирања.

Задатак је да се сви ти облички типови разгледају те да се упореде њихове семантичке шарже. Али најпре неколико речи о њиховој употребљивости.

Поводом типа α: он се гради од знатног броја придева — *подебео*, *повелик*, *повисок*, *поширок*, *подалек* итд.; ређе је, у данашњем стандардном језику, *пооштар*, *постар*, *погуст*, *погврд* и др., које исто тако бележе наши речници а за њима и стручна литература, не указујући увек на степен њихове прихваћености. Посебно би се могло размотрити које су значењске категорије првенствено отворене за овакву префиксацију (очигледно — значења димензија, али како иде даље опадање?). Запамтљиво је да поред већине нестандардно атенуираних позитива нормално егзистирају саодносни са њима компаративни облици из β (и из δ)

¹⁹ О префиксу *по-*, како у служби придевске демниуције, тако и глаголке, в.: И. Грицкат, *Демниувни глаголи...* (бел. 1) на стр. 82—86 са тамо цитираном ранијом литературом; А. Бајен, *Besedovrje slovenskega jezika IV, Predlogi in predpone*, Љубљана, 1959, на стр. 9—27; М. Нвић, *О неким принципима глаголке префиксације у словенским језицима*, Јужнословенски филолог 38, 1982, на стр. 55—60, са подацима из новије лингвистичке литературе.

Етимолошка истраживања везују *по-* за грч. *ἀπό* = „назад“, „иза“, „даље од“, „касније“ (и др.): лат. *post* = „уз“, „при“. Уп. М. Фасмер (бел. 6).

постарији, погушћи, потврђи²⁰. (Уз компаративе осим *по-* може стајати још само *-о*: *одебљи* али не и **надебљи* и др.)²¹. Има, на другој страни, придева који се са *по-* готово и не могу појавити ни у једном типу сем у *а*: *поприличан*, или када је у питању адјективизираши радни придев: *поодрастао*, *поодмакао*. То су они придеви који, иначе, према својим основним значењима тешко граде или никако не граде компаративе и суперлативе. — Поводом типа *γ*: појава апсолутног компаратива у служби атенуирања постоји и другде, нпр., у словен. „*starejši človek*“, или у нем. „*ein älterer Mensch*“, ограничавајући се на мањи број адјектива. Руски језик не зна за њу, пошто је она у руском онемогућена морфолошко-семантичком ситуацијом у вези с компаративима и суперлативима. — Поводом типа *ε*: управо само префикс *по-* може да се ставља уз суперлативе (*понајдебљи* али не **онајдебљи* и др.).

Полазимо од питања шта значи „подебео човек“ према „дебео човек“ (узимамо придев из круга речи са негативним конотацијама: суштински, или по прихваћеним конвенцијама). У изведеници *подебео* може да се запази значењско модификовање у два смера. „Подебео“ се каже и за човека „који јесте стварно дебео, иако не до границе иза које би настала претерапа дебљина; требало би да буде мало мршавији“ — а истовремено се каже и за онога „који се већ мало нагојио, дебелуца, али се још не може говорити о правој дебљини“. Према томе, истим творбеним поступком у процену се — пригодно — уноси и својеврсна детериорација, и својеврсна хипокоризација. У истом исказу може се, дакле, садржати и то да је дебљина премашила толерантан просек, па је таква оцена неповољна, али и то да није домашена граница иза које би почињала нетолеранција, па у том смислу оцена није неповољна. Међутим, у оба случаја долази до одређеног ограничења. Једанпут се подразумева „и пак не потпуна дебелост“, други пут „и пак не потпуна виткост“: у последњој анализи, ово је онај есенцијални чинилац на који се своди семантичка суштина префикса *по-*, макар он добијао даље, секундарне значењске изданке²².

²⁰ Лексикографија каткада посебно нотира показане компаративе, каткада, исто тако, и прилоге како у позитивном тако и у компаративном језику, па чак и суперлативе, а у неким случајевима само по један или по два члана тих граматичко-формантских групација. Разлози за то леже у самој грађи, наиме, речнички вокабулар зависи од употребе код одабраних писаца, према којима лексикографска експерција мора да се односи с пажњом, макар језичка пракса вршила властите изборе. Регистар одредница, као и изглед дефиниције, зависе такође од узуса прихваћених у речнику.

²¹ Ту особеност спомиње Б. Казимировић (бел. 1), на стр. 148, 158.

²² Одговарајуће разматрање могло би се извести са придевом чије би основно значење било из круга уочљиво позитивних конотација (не „дебео“, него „витак“, „лен“, „добар“), па би се и тај повољан квалитет помоћу префиксације са *по-* или *донекле* смањивао, или *донекле* појачавао. Међутим, изведенице са *по-* и позитивно семантизованим придевом ретке су у свакодневној употреби, те би наше излагање било само беспотребно оптерећено таквим проширењем.

Да би се изонтриле разлике између разгледаног типа α и следних типова, потребно је, прво, зауставити се на питању апсолутног компаратива, на типу γ .

У нашем језику сасвим су обични примери „хаљина за дебљи стас“, „нешто старији човек“, „једна млађа жена“, „он спада међу инколлованије“ итд. То су компаративни облици без релација које из њих, ипаче, синтаксички проистичу; једна специфична подврста компаратива на путу граматичког осамостаљења. Значења су и ту на одређени начин атенуирана, и имају извесне сродности са значењским исходима напред разгледаног префиксирања. Уколико основно значење пагине негативној процени, модификација се врши, тако рећи, уназад, ка позитивном. „Дебљи стас“ се каже да би се ублажио суд о нечијој стварној угодности; ако се каже „старији човек“, то значи да је човек мање стар него што би био да је „заиста сасвим стар“, он „још ни сада није до краја изгубио нешто од своје младости“. И обрнуто, ако се полази од позитивних по природи квалитета, онда се садржај придева овим поступком, губећи изразитост, усмерава у правцу негативнога. „Млађа жена“ није сасвим млада, она „већ иде у сусрет старењу“; „инколлованији човек“ ипак није до краја инколлован.

Апсолутни компаратив с једне стране доиста, дакле, садржи значење „увешане протегнутости“, и зато је тај граматички облик (тј. сам компаратив) на своме месту. Међутим, у одсуству „репера“ за компарацију у реченици, то протезање се врши ка некој замисленој умереној вредности као особеном логичком реперу, или, још прецизније, тако неказана процена садржи усмеравање ка просеку. „Дебљина стаса“ и „младост“ жене су упросечени, стас није баш сасвим дебео, жена није баш сасвим млада.

Сличност између типова α и γ лежи у елементу ограничавања („ипак не“, „није баш сасвим“). Њихова разлика се састоји у томе што тип α *подебео* може да садржи процену ублажености, недосегнутости како са подтекстом одобравања, тако и неодобравања, док тип γ *дебљи* означава скоро једино тенденцију ка просеку, без вредносних комплемената.

Даље се поставља питање у чему је проблематика двозначне речи *подебљи*, коју налазимо и у типу β и у типу δ . Таква реч, на првом месту, представља атенуацију право компаратива: „подебљи од свога брата“, „постарији од ње“, и у том случају префикс *по-* приступа у својој основној служби семантичког ублажавања, а компаратив остаје у својој. Али образовање *подебљи* означава такође и даљу атенуацију оног значења које се садржи у типу γ *дебљи*: „то је један подебљи човек“, без поредбености. Треба потражити разлоге зашто се појављује и овакво, у суштини подвоспручено атенуирање.

Типови о којима говоримо често траже поред себе допуне за наглашавање већ изречене ублажености: „мало повисок орман“, „нешто пушији стас“, „малко старија жена“. Дакле, грађење *поде-*

бљи према апсолутном компаративу *дебљи* уклапа се у тежињу ка таквој мултипликацији. Он и сам може да буде допуњен у истом смислу: „м а л о подебљи младић“. Најзад, један од подетницаја за стварање овог типа крије се, вероватно, и у чињеници, већ споменутој — да се од придева са позитивним значењима данас ретко гради тип α (*полеп, посладак*). Ту празнину попуњавају по извесној аналогiji (јер постоји, нпр., *повисок — повисин*) уобличења *полепши, послађи*, која се семантички сливају са својим слабо прихваћеним позитивским парџањима²³.

Што се тиче типа ϵ *понајдебљи*, њиме се, очигледно, атенуира суперлатив. Одмах се поставља питање: пошто се суперлативом исказује да је особина доведена до максимума, тј. да се у њој не може садржати семантика ступњевитости на коју би се дало надовезати и атенуирање — како ту може да функционише чињилац умањености, ублажености? Одговор је следећи. Сам суперлатив се, по логици ствари, не да деминуирати ни аугментирати, ни умањити ни увећати, али се у овом случају атенуација протеже на смисао садржан у нешто ширем или у потенцијалном контексту. Реченица „Он је међу присутнима *понајдебљи*“ подразумева како се у већем скупу људи него што су споменути „присутни“ могу наћи и дебљи људи, или да у менталној представи постоје и дебљи од њега, међутим, у датој ситуацији, у о г р а н и ч е н о м избору, овај „присутни“ је најдебљи. Уз овакве изведенице најчешће пристају додаци, као „она је ј о ш и *понајбистрија*“, „ово је и п а к *понајбоље* од свега што се нуди“ и сл.

Опет, према томе, ступа у игру момнат ограничавања, чији је карактеристичан носилац префикс *по-*²⁴.

По сложености проблематике на другом месту после *по-* стоји префикс *о-*.

Упитаћемо се, најпре, које његово значење игра улогу у процесу деминуирања придева. Према подацима етимологије и упоредне језичке историје, још у раним епохама развишли су се предлози (одн. префикси) сличног или подударног облика, об- и о-, од којих је први указивао на значење обухватања, окруживања, а други на значење додира — што се, опет, раздвајало на семантику оптерећења и семантику окрзнућа. Индоевропско порекло им је заједничко. Свакако да је значење благог додира легло у поимање деминуираности.

Као и код *по-*, и из истих разлога, у реченицама и у стручним радовима налазе се, како стандардни префиксирани придеви са *о-*, тако и ређи: *омален, олак, осредњи* (у квалификативном значењу) — а поред њих *ократак, одуг*. И опет као у случају *по-* (видели смо: ретко је *потврд*,

²³ Р. Стијовић (бел. 1, на стр. 110) тачно запажа случајеве када *повећи* није компаратив од *повелик* (нити *овећи* од *овелик*), допуњујући тиме нека постојећа тврђења. Слично Б. Казимировић (бел. 1, на стр. 153—155, 157—158).

²⁴ У неким источним говорима Србије, у македонском и у бугарском језику, недвосмислена је (и давнашња) служба *по-* у компаративима (као што је *нај-* у суперлативима). Није сасвим необично што су се догађала таква семантичка преливања (нешто слично, или прелазно, видели смо код *подебео*).

чешће *потврђи*), констатује се и овде појава да су компаративни облици (уп. *δ*) *окраћи*, *одужи*, *отањи*, *отеши* природнији у језику него *ократак*, *одуг*, *отанак* или практично непостојеће *двѣсан*. Додуше, компаративна уобличења не могу да се направе према сваком позитивном, нпр., уз *олак* не гради се *олакши.

Основна придевска значења овде се узимају махом из круга речи са семантиком мале димензије, премда има изузетака. Извођење са *о-* даје значење даљег атенуирања. Таквих деривата има сасвим ограничени број.

Особеност образовања типа *отањи*, у поређењу са напред разгледаним образовањима са *по-* као што је *подебљи*, јесте та да се *о-* додаје само на апсолутни компаратив, а не и на примарни. Отуда не постоји *„отањи од њега“. Очигледно, сметња лежи у томе што код семантике која се уноси помоћу *по-* учествује, поред осталог, помињани чинилац „рангирања“, док је код *о-* у питању једино умањеност, овлашност. Из таквог одсуства елемента поредбености у *отањи* произилази да се разлика између *отанак* и *отањи* своди на врло малу меру. Исто тако, *овећи* би пре било семантички аналогно са *повелик* него са *повећи*, управо зато што придеву *овећи* недостаје показни значењски сегмент који је испољен у *повећи*.

Још три напомене. Прво, постоји реч *омалечак*, префиксирани облик суфиксно већ деминуираног придева. Друго, нађене су речи *облен* и *обраван*, где фигурира *об-* чија је основна семантичка вредност — окруживање. Према тумачењу из *Речника Матице српске* и за њиме код Б. Казимировић (о.с. 152), значења су „подоста, прилично (леп, раван)“, што значи да су се те функције *о-* и *об-* поново додирнуле²⁵. *Облен* и *обраван* су, ипак, лексичке а не категоријалне творевине. И треће, у језику живе придеви *отужан*, *округао*, *огаван* и још неки који би могли да приликом анализе префикса *о-* привуку пажњу. За *отужан* Рјечник ЈАЗУ вели да је направљено према *тужан*; савремено значење придева *отужан* више се не повезује са *тужан*. *Округао* је већ у давним епохама добило своје *о-* (уз првобитно *круг-*) можда ради појачања основне семантике обухватања, циркумјуренције, а по неким изворима (Далев речник) и у смислу приближности, о каквој ми овде говоримо. *Огаван* је стара, општителовенска творевина негативног значења. Треба, дакле, одвајати продуктивну шему грађења придевских атенуатива од ових ретких лексикализованих случајева.

Префикс *на-* води порекло од прасловенског предлога ~ префикса који је могао бити чак и фактор аугментирања, што се још и сада запажа у неким руским изведеницама (*накрепко* = веома чврсто). Он стоји и у етимолошкој вези са *нај-*. У српским придевима његова служба се усмерила према означавању начестости: као да је на основу семанти-

²⁵ На некадашњу неиздиференцираност *о-* и *об-* могла би да укаже ова паралела: срп. *омекшати* — рус. *обмячить* у истом значењу; исто тако *омекнути* — *обмякнуть*.

ку нешто „нагазило“, „налегло“, па је настало лако оштећење, и тиме умањење особине. Овај префикс већином се везује за придеве негативних конотација, али по аналогiji настају и друкчији спојеви: *наглув*, *накисео*, *нагруо*, *накрив*, *нажуг* — *набрз*, *нацрвен*. У свакодневној употреби има мало таквих деривата, док се по књижевним делима, речницима и студијама налазе и необична и индивидуална образовања: *натврд*, *наслеп*, *наплав*, *наблед*²⁶.

Још је непродуктивније деминуирање придева помоћу префикса *при-*. Његово препознатљиво значење „близу, поред“ није уродило богатијим грађењем одговарајућих адјектива, мада је, теоријски, то могло да се догоди. Обични су придеви *пришност*, *приступ*, *приблисава*, *пристен*, *приступ*: као што се види — са негативним основним значењима. Наилази се на *пришврд*, *прикрогак*, *пригуд*, па и на *приснажан*, *пристар*.

Придевска префиксација путем *про-* треба да резултира значењем тек делимичног пробијања, проницања дате особине у основној семантици придева. „Проседа коса“ је таква коса, где је седа боја почела да бива мало приметнија, „прохладан дан“ је дан који није хладан али је освежен хладњикавим дахом (ова лексема, са истом семантиком, постојала је још у старословенском). Или, другим речима, придевске особине „седа“, „хладно“ ослабљене су, умањена им је типичност. Појединци су употребили *проблед*, *проредак*, *просув*, али је у такве изведенице атенуираност била унета мање-више по аналогijaма а не по семантичкој доследности. Цео поступак остаје скоро сасвим непродуктиван.

Најзад, поводом префикса *су-*²⁷ треба рећи да стандардни придеви удружени с њим представљају лексикализоване јединице — *сумакнит*, *сулуд*, или данас ређе *субјел* (*субео*, *субеласт*). *Сумрачан* је изведено од „сумрак“, а језички истраживачи су још нашли *сувлажан*, *суглув*, *субенаст*, *сумодар*, *суцрвен*, чак и *суобао*, *сумргав*. Очигло је у некој давнашњој фази овај префикс имао тенденцију да ступа у спрегу са називима боја, означавајући њихову примесу, присенак, а затим са називима психичких стања, асоцирајући на приближавање душевном мраку. Речи као *суцрвен* или *суобао* не могу бити ништа друго до смеле али и неуспеле творбено-семантичке аналогije²⁸.

На крају излагања о придевској префиксацији даће се још неколико кратких коментара.

Напред је било споменуто да се на адвербе, у начелу, односи исто што се односи на адјективе. То се мора схватити једино у мери у којој

²⁶ В. у наведеним радовима Ђ. Даничића, Р. Стијовић, Б. Казимировић (бел. 1). И за преостале префиксе документација је узимана из ових радова.

²⁷ О њему в. у бел. 6.

²⁸ У радовима Р. Стијовић и Б. Казимировић има знатан број правилних запажања о овој тематици, од којих смо нека напред истакли. Б. Казимировић посебно говори о префиксацији прилога.

се и иначе подударају одговарајућа придевска и прилошка образовања, као и саме могућности грађења ових других према првима. Иако је то појављење у суштини граматикални чин, у многим примерима се не појављује теоријски очекивана системност. За садашњу расправу је довољно да се укаже, нпр., на ограничену употребу *поближе* према уобичајеном *поближе*, или на необично *побрз* (у Речнику САНУ: „у извесној мери, донекле брз; спреман на нешто“) према *побрзо* = „убрзо“, или „ускоро“, или „хитно“, са друкчијом семантиком истог префикса. Ова проблематика би захтевала посебну студију, и то са много историјских и упоредних осврта.

Једна од појава која засада очекује не толико будућа истраживања колико тек уопште будућу еволуцију у српском језику, јесте та да ће — можда — и са осталим префиксима а не само са *по-* и са *о-* да се праве компаративи: *пакиселити, приглупљи?*

Уз префиксалну придевску деминуцију придружује се, бар у принципу, атенуирање помоћу предметка *не*. Овим се залази у широку област негације и њених многих значењских врста и подврста. Рећи ћемо само да у српском језику атенуирање придевског значења помоћу *не-* није узело маха. Постоје речи *невелик, недалек* (чешћи је прилог *недалеко*) са таквим значењима. *Нелеп, недобар*, или *небог* и др. представљају развој у правцу привативних значења, значења искључености, а такође, често, и средство за лексичко еуфемизирање. У руском језику, за разлику од српског, задржава се у многим случајевима моменат ублажавања, тендирања ка умереном: *невысокий, небогатый* итд. Запажамо да нису неупотребљиви ни одговарајући српски придеви са истим таквим значењским нијансама, што и речници потврђују; али за данашњи стандард речи као *невисок, небогат* делују неприродно, застарело, или као врста русизама.

6. Глаголи

Сличности које се појављују на плану „умањивања“ између суфиксације глагола и њихове префиксације нису изразите, а разлог је, поред осталог, онај о коме је било речи у уводном пасусу о префиксирању уопште. Сличности између резултата глаголске и придевске префиксације — разуме се, у границама које природа тих речи допушта — нормалне су и видљиве.

У славистици постоји опсежна литература која се бави глаголском префиксацијом²⁹. Најзамршенија проблематика односи се на префиксе *по-*, богат семантичким потенцијалима — тачно онако како смо то видели и у вези са префиксираним придевима. Литература о глаголима проучава га неупоредиво чешће него остале префиксе.

²⁹ Радови су наведени у бел. 19. Наглашавамо да су и оне раније студије које се у тим радовима цитирају веома садржајне. То омогућује да се овде не враћамо на већ разјашњене недоумице.

У сврху деминуирања српски глаголи добијају још два префикса који нису забележени код придева: *за-* и веома дубиозно *над-*.

Поводом *по-* јављају се два питања. Прво је — уопште богат семантички распон који се може остваривати путем овакве глаголске префиксације (споменимо појаву да тај префикс не потиरे до краја имперфективност основног глагола: нпр. *поиграти*); а у тим оквирима, уз знатно сужење, настају и — условно речено — деминуирана значења. Друго, изразитија деминутивност се оформљује тиме што глаголске речи са префиксом *по-* могу да се имперфектизују помоћу инфикса *-ва-*, па се тако постиже итерирање, већ споменути и укратко прокомментарисани пратилац деминуције.

Историја ове граматичко-семантичке појаве, још од прасловенског раздобља, бивала је, ако може тако да се каже, премрежена разним еволутивним линијама: у погледу значењског развоја самог *по-*, затим у погледу територија и различитог трајања појединих фаза. Значења тог префикса су се разгранавала, али неједнаким брзинама у разним језичким арсеалима. Тако је дошло до значајних разлаза међу словенским језицима у процесима о којима је реч, а и до несиметрија и испрекиданости у границама истих језика.

Задржаћемо се на савременом стању у српском језику, не залазећи у подробнију анализу.

Префиксацијом несвршених глагола стварају се изведенице типа *поиграти*, *подрхтати*, *поставати*, *полежати*, *поседеги*, *посвирати* итд., које уједињује значење краћег и терминираног времена проведеног у одговарајућим радњама (или стањима), а тиме им се придодаје и извесна мера атенуације. Даље: у *покуцати* (на врата) још може, али и не мора, да се примети атенуирање у смислу „дискретно или неодлучно извршити радњу куцања“. *Побојати се* у наше време готово је једино чист перфектизован глагол (неки речници бележе и ублаженост); *погледати* је израз обичне перфектизације.

Слично је и код свршености (која се овим поступком формално удваја), са семантичким помацима или без њих. *Понестати* означава да је основни садржај глагола допекле деминуиран: то није „нестанак“ до краја, већ осетно „смањење, чиљење“. Између *маћи* и *помаћи* једва може да се утврди нека разлика осим, евентуално, стилске. На другој страни, између *јавити се* и *појавити се*, или *ставити* и *поставити* већ почиње да се испољава лексичка диференцијација.

Нећемо говорити о даљим размицањима, као што су, нпр., *копати* — *покопати* (где *по-* уноси своје спецификовано значење прекривања и поништавања) и многа друга. Постоје парњаштва као *скакати* — *поскакати*, *гуцати* — *погуцати*, у којима, захваљујући семантичкој компоненти код основних несвршених глагола (умноженост појединачних чинова) настаје дистрибутивност код свршених.

Очекивало би се да имперфектизација и итерација ових изведеница, у првом реду оних где се већ самим *по-* подстакло значење умањења, произведу праву деминуцију, да се тим начином створе деминутивни глаголи каквим обилује руски језик: *поигриваџь, полѣзсиваџь, постукиваџь, побавваџься, постреливаџь* итд. Видимо, ипак, да истородна појава у српском није раширена, није регулисана, тако да она управо и сведочи о поменутих напред несиметријама. У очекиваном смислу живи су глаголи *поигравати, подрхтавати, поскакивати* — највероватније због малопре показаног значењског детаља умножености, сукцесирања, који је у основним глаголима присутан, а тај чинилац иде у прилог итерацији и деминуцији. Међутим, то исто још пре би требало да се јави у вези са *покуцати*, али за данашњи стандард *покуцавати* или *покуцивати* нису курентне речи, иако их речници наводе. С друге стране, уз *поболети*, које има доста нефиксирано значење, и чешће се појављује (а опет не као стандардно) у рефлексивном облику *поболети се*, сасвим је обично атенуирано *поболевати*. Трајно значење у корену *бол-* није, дакле, емело овај граматички поступак, праћен семантичком допуном; али ни дуративност, рецимо у *лежати*, ни постојање атенуираног *полежавати*, нису омогућили **полежавати*.

Надовезујући се на ову анализу, треба опет истаћи да суфиксација остаје у српском језику као устаљени начин реализовања глаголске деминуције. Она чак приступа као помоћно средство да би се саградиле понеки деминутиви у кругу оних глагола који то самом префиксацијом не постижу: *пољешкивати, поигкивати*. Али ни ово данас није распрострањено.

Првобитно значење префикса *по-* о којем је напред било говора и које је размотрено у вези с придевима, несумњиво и овде постоји у свом прикривеном трајању. Сваки тако деминуирани глагол, примарно или бар теоријски, значи неко „следовање у временском или интензитетском аспекту и за“ основног глаголског значења.

Позната је појачајна служба префикса *по-* у придевима и именицама (*подобар*, донекле некњижевно; *појунак*, некњижевно). Међу подацима у раду М. Ивић³⁰ о томе да и приликом глаголске префиксације са *по-* може долазити до аугментирања, до значења продужавања радње, дају се примери из разних словенских језика, са цитираним анализама код одогварајућих стручњака. Неки примери код њих били су показивани као недвосмислене потврде за аугментацију; за неке су проучаваоци говорили да су двозначни, да могу истовремено наговештавати и продужење и скраћење. А то се, у одређеној аналогiji, слаже са оним што смо изнели поводом *по-* код придева.

Прецизирајмо: прво, „дужину“ трајања у тако изведене глаголе убацују често респективни адвербијални додаци („дуго је поседео“).

³⁰ О.с. (бел. 19).

Још нешто, што је битније — ипак, чак и у примерима као срп. *потрајати* (са компонентом дужег трајања), или пољ. „*może to potrwać dwa tysiące lat*“, или словен. „*ob nedeljah radi pospimo*“, или рус. *по воскресеньям мы любим поспать*“, постоји онај исти чинилац на који смо напред скренули пажњу када је била реч о суперлативима типа *понајдебљи*. Јесте у питању повећана, па и веома повећана мера, али је у представи (можда „испод прага свести“) задржана нека врста подразумевања да и такав вид трајања, спавања, ма колико дуг, упркос свему представља „исечак“ из појма о неограниченом трајању, спавању или др., слично као што је *понајдебљи* у нашој анализи био „најдебљи“ из круга свих присутних, датих, али не и свих могућих.

Као што је био случај код придева, тако и код глагола изведенице са даљим префиксима своде се на мањи број, а проблематика се осетно упрошћује. Једино је комбиновање префиксације са *по-* и инфиксације са *-ва-* могло дејствовати у даљем, имперфектизованом деминурању. Глаголи који се, спорадично, деминуирају са другим префиксима, сем малобројних изузетака не добијају приликом претварања у несвршене тај значењски суплемент. Не запажа се ни продуктивна могућност њиховог довођења до имперфектизоване семантике умањености у комбинацији са суфиксним додацима (као у *пољешкивати*).

Споменуто је *олекшати*, које је у приметнијој мери атенуирано него *умекшати*. Префикс *о-* може се овде процењивати из спецификоване семантичке визуре. На пример — да је у префиксираним *огрепсти*, *опрљити* употребљена његова нешто другачија нијанса (завршеност достигнута слаби м додиром, окрзнућем) него што је то у *осушити*, *охладити*: улогу играју значења основних глагола и њихова међудејства са префиксом.

Префикс *на-* придаје појединим глаголима семантику почетка, начињања радње: *нагрести*, *начути*; са даљим слабљењем тог елемента: *нашалити се* = „извести или изрећи малу шалу“. *Назрети*, *начети* имају тражена значења, али је један од два основна глагола овде застарео, а други не постоји. Рјечник ЈАЗУ зебележио је из Истре: *наслишкати* = начути.

Нашалити се може да значи и „изрећи много шала, издовољити се шалама“, зато што *на-* као префикс у оваквом споју учествује у друкчијој семантичкој улози³¹.

Историјски и дијалекатски подаци сведоче о губљењу из језика деминураности са *на-*.

Префикс *под-* је актуелан у руском језику као чинилац умањивања глаголског значења: не само у смислу да се радња врши истиха,

³¹ Према Рјечнику ЈАЗУ *навидјети* значи и „мрзети“ и „волети“ (етимолошко тумачење је исправније код Фасмера).

кришом — *подсматриваѣ*, него и шире: *поддуваѣ* = „помало дувати“, евенуално и „са стране“, и „одозго“, *подыскиваѣ* = „тражити с времена на време, не много одлучно“. У српском језику, и то код итеративизованих изведеница, може се такође наћи блага деминуираност укомпонована у одговарајућа значења: *подверискивати*, *подскакивати*. Ту, очигледно, дату службу врши итерација, док *под-* улази у изведенице са својим лексичким садржајима. Траг могућности да се основном глаголу (додуше већ модификованом у друкчијем правцу) дода деминуција, налази се у *поднапти се*, *поднадуги се*.

Префикс *при-* представља релативно живо средство деминуирања перфективних глагола: *прилећи*, *присетити се*, *приуставити се*; такође и: *припретити*, *придржати*. Али, обрнуто од примера као *подскочити* — *подскакивати*, овде са имперфектизацијом са *-ва-* не ствара значење умањења.

Немногобројни су српски глаголи са *про-* који могу бити окарактерисани као деминутивни. *Про-* доноси, уз перфектизацију, семантику кратког времена проведеног у радњи: *продремати*, *прошегати се*. Подаци из речника са старијом грађом говоре о некада живљој таквој деминуцији. *Прочистити*, *прокашљати*, *прогазити*, *прокувати*, *прокуцати*, *пролупати* код неких лексикографа, а делом и код Вука, обележени су као умањени³².

Уколико се у семантичком споју почетносвршености које уноси *за-* и глаголског значења потенцира сам елемент отпочињања, плитког, површног залажења у радњу, резултат може да буде својеврсно умањење: *засећи*, *загрести*; по аналогiji и *застати*.

Најзад, наишло се и на префикс *над-*. У руским глаголима он ствара специфичну шјансу начетости, обично почетка неке деструкције: *надломити*, *надмяти*, *надгалити*, *надпороти*; *надсушивати* (у Речнику Вл. Даља има доста примера који су за данашњи језик застарели). Спомињемо ово зато што се и у српској грађи евентуално могу наћи примери као што је овај: „Сине, дођи к себи, рече она надломљеним гласом“ (Гр. Божовић) и још један Божовићев пример и један из часописа, сви такође са именицом „глас“ — потврђени у Речнику САНУ. У питању је очигледно утицај рус. „надломленным (надтреснутым) голосом“, које представља уходану фигуру везану за реч „глас“: „сломљен (глас), али не у потпуности“. Глагол *надломити* је у Речнику САНУ дефинисан само као „сломити, скршити“.

Закључак ове студије, у којој је приказан спектар различитих, углавном мање проучаваних питања, јесте тај да у ономе што се може

³² Детаљније в. у: И. Грицкат: *Деминутивни глаголи...* (бел. 1), на стр. 88. Није искључено да су стари састављачи дефиниција овако упрошћеним речничким подацима обухватили, код појединих глагола, значење кратког времена у којем се врши радња. Међутим, као да ту нису осећали и друкчије значењске присејке, које ми данас примећујемо.

упрошћено назвати деминуирањем учествују веома разпородни чиниоци. То су општа лексичка значења добијена деминуцијом, затим формална и семантичка разједначавања од једног до другог словенског језика, често испољени стилистички елементи који показују чак неједнаку типологију по разним језицима, као и творбена и значењска флуидност у историјском трајању истог језика, овде српског који је био одабран за анализу.

Резюме

Ирена Грицкат

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ГРАММАТИЧЕСКОЙ УМЕНЬШИТЕЛЬНОСТИ

В настоящей статье проведён разбор суффиксальных и приставочных способов словообразования в сербском языке, создающих значение уменьшительности у имён существительных, имён прилагательных и глаголов. Приводятся отдельные сравнения с соответствующими признаками в русском языке.

В сербском языке распространён тип суффиксальной уменьшительности у существительных, немного меньше у прилагательных, и, в отличие от русского, он широко употребителен у глаголов. Отмечена некоторая разница между двумя языками в том отношении, что суффиксальные образования в русском языке чаще, чем в сербском выражают идею ласкательности, а также фамильярности или почтительности, придаваемой таким образом контексту.

Приставочное уменьшение можно наблюдать у сербских прилагательных и глаголов, причём и в том и в другом случае самый большой интерес вызывает приставка *по-*, в связи с которой автор предлагает некоторые новые семантические подходы в анализе. Остальные приставочные словообразования малопродуктивны.